

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

илимий-методикалық журнал № 3/2

Нөкис - 2021

МАЗМУНЫ

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Усаров Ж.Э., Расулов А.Н. Иқтисодиёт билимини такомиллаштиришнинг назарий асослари	4
Усаров Ж.Э., Бобоходжаева Л. Аралаш таълим шаклини кластер ёндашувлар асосида такомиллаштиришнинг ўзига жиҳатлари	10
Тошов М.Ж. Умумтаълим мактабларида маънавий ва маърифий тарбия ишларини мониторинг қилишнинг ўзига хос хусусиятлари	13
Эшнаев Н.Ж. Суицид ва унинг ижтимоий-психологик омиллари	20
Абдалова С.Р. Таълим сифати: муаммолар, фикр ва мулоҳазалар, таклиф ва тавсиялар	24
Тўрақулов Б.Н., Бахтиёрлов Р.М. Мутахассисларни тайёрлашда касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари	29
Рахманова М.Қ., Миржалилова Б. Б. Касб таълими талабаларининг педагогик интеграция асосида ижтимоий мослаштириш омиллари	33
Мусурманов Р. Мактаб ва ота-оналар ҳамкорлиги дарс интизомига нисбатан ўқувчиларнинг ижобий муносабатлари гаровидир	38
Мирзаева С.Р. Талаба валеологик онгининг психологик ҳимоя механизмлари билан детерминантлашуви	42
Мирзарахимова Г. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда мустақил таълимнинг ўрни	47
Исламова М. Ш. Касбий дунёқарашни шакллантириш асослари	50
Жуманова Ф.У. Бўлажак ўқитувчи – бўлажак тарбиячи ҳамдир	54
Asadullaeva M. A. Inklyuziv ta'limda musiqa terapiya	57
Усаров Ж.Э., Абдусаматова Ш.С. Талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияларни шакллантириш	60
Abduxamidov S. M. San'at asarlari vositasida badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishning art-terapiya usullari	64
Ernazarova G.O. Ta'lim muassasasining innovatsion faoliyatini joriy etish xususiyatlari	66
Элмурзаева Н.Х. Педагогические требования к организации образовательного процесса в специализированных государственных образовательных учреждениях	69
Тошов М.Дж. Развитие здоровьесберегающей компетенции специалистов профессионального образования	75
Элмурзаева Н.Х., Суяров А.М. Самообразование личности в процессе профессиональной подготовки студента	77

ТИЛ ҲАМ АДЕБИЯТ

Эгамбердиева Ф. Эссе жанридаги материалларда тил ва услуб масалалари	83
Egamberdiyeva F.O. Matn yaratish usullari	87
Бурханов А.А., Абдужалилова М.М. Лексические особенности просторечия русского языка	92

МУСИҚИЙ ТАЪЛИМ

Қаюмов Ж. С. Шашмақомга бахшида умр	96
Юнусов О. Ф. Ўзбек ашулачилигига мос маҳаллий ва ижрочилик миллий услублар	99
Лутфуллаев А.Қ. Ёшлар тарбияси ва мусиқа санъати	103
Юнусов О.Ф. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда Вокал фанининг аҳамияти	106
Xalilova M. M., Isoqova G. A. Musiqa madaniyati darslarida musiqa savodi faoliyati	108

ЎЗБЕК АШУЛАЧИЛИГИГА МОС МАҲАЛЛИЙ ВА ИЖРОЧИЛИК МИЛЛИЙ УСЛУБЛАР

Юнусов О. Ғ.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти ўқитувчиси

Таянч сўзлар: миллий услублар, ижрочилик, ўзбек ашуласи, кўшиқ, анъанавий, овоз.

Ключевые слова: национальный стиль, исполнение, узбекская песня, песня, традиционная, звуковая.

Key words: national style, performance, uzbek song, song, traditional, sound.

Ўзбек халқи анъанавий кўшиқчилигида ижрочилик услуби, ижрочилик мактабини яратди. Бу авлоддан авлодга «Устоз шогирд» анъаналари орқали ўтиб келмоқда. Бу услуб академик ижро услубига яқин бўлиб, хонанда кўшиқни «Ишками» услубида куйлайди. Яъни куйлаш учун зарур бўладиган тўлиқ; нафас қорин бўшлиғига олиниб ашула ижросига қараб тақсимлаб ижро этилади.

Анъанавий ижро услубининг академик ижродан биргина фарқи шундаки, хофиз ҳар бир бўғин ва сўзларга «нолалар» ёрдамида кўшиқни ижро этиб бериши керак. Академик ижрода эса бу безак нолалар чекланган ҳолда ижро этилади. Анъанавий ижрода «Бинниги» ва «Гуллиги» услуби айниқса зарурдир.

«Бинниги» – ижросида талаффуз димоқ йўли орқали ижро этилади ва кўшиқнинг дардли, мунгли, ёқимли ижро бўлишига эришилади. «Гуллиги» – услуби эса асосан томоқ ишлатиш орқали безаклар бериб айтилади.

Ўтмиш хофизларимиз Ж.Султонов, М.Узоқов, Расулқори Мамадалиев кабилар асосан томоқни кўп ишлатиб ижро қилишган. Бунда сўзлар дардчил, оҳанг очик ҳолда эшитилади. Лекин бу услубнинг мураккаблиги шундаки, овоз ижро вақтида тезда чарчаб, ўз рангини, жарангини йўқотиб, товуш пайлари зўриқиб овоз хасталаниб қолади. Юқори авж паллаларда томоқда жисмоний зўриқиш пайдо бўлади. Бу эса хонанда ички физиологик ўзгаришларга олиб келади. Қон босимни ошиб кетиши, товуш пардаларининг шикастланиши, мия қон босимининг кўтарилиши, овоз пайларида, мускулларда «майиб бўлиш» (грижа) пайдо бўлишига олиб келади. Булар эса ўз навбатида хонанданинг ижрочилик фаолиятининг қисқаришига олиб келиши мумкин. Биз учун машғулот жараёнида энг мақбул услуб, овозни зўриқмасдан «Бинниги» услубида куйлатиш яхши самара беради. Сабаби овоз мембранадан чиқиб юқори танглайга тегиб, юқори жағ орқали бурунга берилади ва овозда қувват ортиб сифатли ижрога эришилади. Томоқ ҳам зарарланмайди. Анъанавий ижро услубида куйлатишга ўргатиш қизларга қараганда йигитларда тезда кўзланган мақсадга эришишимиз мумкин. Сабаби йигитларда анъанавий ижрога ҳам, академик ижро йўлига ўтиб куйлаш учун имконият кенгдир.

Фарқи шуки анъанавий ижро услубида йигитлар нафасни ишлатиш талаффуз ва керакли «нолалар»га қаратадилар. Қизларимизда эса катта муаммо сақланиб келмоқда. Қизлар «Вокал» дарсларида очик овозда «ёшиқ», «хиргойи» овозга ўтказиб олишлари керак. «Академик ижро»да куйлаш учун эса 5-10 йил муддат керак бўлади. Академик ижро услубида шаклланган қизлар овозида анъанавий ижрога ўтиб куйлаш бироз қийинчилик туғдиради. Шунинг учун биз машғулот жараёнида қизларимизни ҳам анъанавий ижрода ҳам академик ижрода куйлаш малакаларини бирвақтда эгаллаб бориш малакаларига эътибор берамиз, яъни хонанда икки йўналишда куйлаш услубини эгаллаб боради.

Анъанавий кўшиқчилик дарси ва машғулотлари вақтида устоз санъаткорлар

С.Қобилова, Б.Давидова, К.Исмоилова, Ш.Раҳимова, С.Раҳимова каби ўнлаб ўтмишда ўтган овоз соҳибалари ижро намуналаридан фойдаланиб, улар ижро йўлларини аудио магнитофон ёзувлари орқали тинглатиб, ёзувга мос қилиб қуйлашларига ҳаракат қилишларини таъкидлаймиз,

Ижро малакаларини яхши эгаллаган талабалар иштирокида «Ҳисобот концертлари, Ўзбекистон Телевиденияси ва Радиоси «Бадий Кенгаши»га тақдим этиб «Олтин Фонд» учун овозларни ёздириб «Олтин мерос» ансамбли иштирокида Телевидения ва Радио орқали чиқишлар қилиб боришга ҳаракат қилишади

Ўзбек халқ қўшиқчилигининг кўп асрлик ривожланиш даврида хонандачиликнинг локал ажралишларидан ташқари уларни бевосита қуйлаш ҳолатларини ҳисобга олувчи қуйлашмиллий услублар ҳам шаклланиб келди. Булар асосан уч анъанавий йўлларда ўз ифодасини топди: гуллиги - томоқ, бинниги - бурун, ишками - қорин.

Ўзбек ашулчилигига ҳос бу услублардан асосан барча локал гуруҳларига кирувчи вилоят хонандалари бугунги кунда ҳам фойдаланадилар. Бу услублар асосан форсча ном билан берилганлигига сабаб уни аниқлаган муаллиф Бухоро-Самарқанд локал гуруҳидаги кишилардан бўлганлигига ишора этади. Улар ҳақида батафсил тўхталиб ўтамиз.

Бинниги- услуби бу форсча «бинниг» -яъни « бурун » сўзидан олинган бўлиб кўпроқ куч берилади.

Бу услубда димоққа ҳос бўлган овозлар , димоқдан қуйлаш ҳолатлари юзага келади. Биннигида қуйланганда овоз тембрлари бурун билан талаффуз қилинади ва сўзнинг аниқлиги бузилади. Бунда овоз сунъий равишда бурун кенглигига йўналтириб, диафрагма етарлича фаол ишламаслиги, бўйин мушаклари таранглашиши натижасида юзага келади. Юқори регистр билан бинниги қўшиқчилари яхши айтадилар, лекин ўрта ва паст регистр керагича тўлдирилмайди. Бу усулдан Бухоро вилоятига ҳос бўлган хонандалар фойдаланиб келганлар. Хусусан машхур хофизлар: Исҳоқ Каттаев, Карим Мўминов , Сирож Аминов, Изро Малахов каби хонандаларнинг қуйлаш йўлларида биринчи услубининг устунлиги сезиларли даражада эди.

Бинниги услуби айрим Хоразм вилояти хофизларига ҳам ҳосдир, айниқса пастки пардаларда қуйлаганда баъзан авж пардаларда ҳам бу услубнинг таъсири сезилади. Хусусан бу: Қувондиқ Искандаров ижросида сезилади.

Иккинчи услуб бу «Гуллиги» услуби бўлиб «Гуллиг» сўзи форсча «Томоқ» - деган маънони англатади. Гуллиги услубида асосан овоз томоқда ҳосил бўлади ва у ўзининг бироз очиклиги билан ажралиб туради. Бу услубнинг эркин намоёйиши машхур хофизлар: Жўраҳон Султонов, Фахриддин Умаров, Ҳожакбар Ҳамидов, Шерали Жўраев, Таваккал Қодиров каби хофизларнинг ижросида яққол сезилади.

Гуллиги услубининг бошқача бир йўли Сурхондарё –Қашқадарёларда учрайди. Улар асосан овозини бўғиздан ҳосил қиладилар.

Бу усул дostonчиларнинг овозига қандайдир бир сирли буюк , колорит берадики , фикр юритиб ўйлайсизки, балки бошқача овозда у тарихийлик, қадимийлик ўз ифодасини топмаган бўларди. Шундан хулоса чиқариб айтиш мумкинки, бу услубнинг ҳам ўзига ҳос бетакрор ижобий фазилати бор.

Учинчи йўл бу -Ишками услуби, бўлиб у форсча «Ишкамби» -яъни «Қорин» - сўзидан олинган. Бу усул асосан қоринга нафас олиб қуйлашга соزلанади.

Бу услуб баъзан «Гумбазли» усул деб ҳам аталади.Унда овоз юқори танглайга урилиб пардали, гумбазли бўлиб чиқади. Унда унлиларнинг очиклиги мутлақо учрамайди. Ишками усули қўшиқчилари биринчилиқни ва халқ ҳурматини қозондилар. Ишками ва хонакой очик хавода ҳам, ёпиқ гумбазлик саройларда ҳам бирдек яхши

жаранглайди. Хонакой усталари одатда барча овоз кучини ўзгартирувчи нарсалар билан ажойиб овоз дикциясига ҳамда чуқур таъсир ва маънога эришар эдилар.

Бизнинг назаримизда бу услуб ёшларга вокал ижро усули бўйича таълим беришда асосий йўл сифатида танлаб олинса дostonчиликдан ташқари мақсадга мувофиқ бўларди. Айниқса жамоали кўшиқчиликда бу услуб нихоятда қўл келади.

Унда авж пардалари гумбазли пардали бўлиб эштилади ва унда овоз пенсиздай туюлади. Бу услубнинг қўлланилишида: Мамуржон Узоқов, Жўрабек Набиев, Ўлмас Саиджонов, Тожиддин Муродов, Эхсон Лутфуллаев ва бошқалар ҳисобланади.

Ишками услуби жаҳон андозасига мос келадиган мақомларни мумтоз асарларни, авжли халқ ашулаларни куйлашга ҳам бирдай мос келаверади..

Бу услуб ўзининг чуқур нафасга ва гумбазли авжга эгаллиги билан Европача куйлаш услубига ҳам яқин келади. Айни пайтдаундаўзбекона колорит вამиллийликхамсақланибқолади.

Эътироф этиш керакки, анъанавий бинниги, гуллиги, ишкамий кўшиқчилиги товушларнинг шаклланиши билан фарк қилади. Унинг ижросига келганда эса, у кўшиқчининг зеҳни ва мусикий маданиятига боғлиқ. Шунини айтиб ўтиш керакки, Ўрта Осиёда ўрта асрлардан бери ривожланиб келаётган мусикий меросимизни нота ёзувлари номаълум эди. Ўзбек мусиқа асарларимизни халқ, ҳамда профессионал мусиқа асарларини етказиб беришнинг оғзаки усуллари таяниб келар эди. XIX асрга келиб ҳам Ўрта Осиё халқларининг мусиқа маданияти оғзаки усулда ривожланишни давом этди.

Халқ анъанавий кўшиқчилигига хос бу уч услубнинг биронтасини ҳам нотўғри услуб дейиш хато бўлур эди. Чунки уларнинг ҳар бири умрбокий эканлиги устоз хофизлар томонидан исботлаб берилган.

Ананавий мусиқа деганда кўп асрлардан бери авлоддан –авлодга устоздан шогирдга оғзаки тарзда ўтиб келаётган ўзбек халқ мусикаси (фольклор)ва мусикани касб қилиб олган етук санъаткорлар ижоди махсули бўлган мақом, дoston,мумтоз куй ва ашула ҳамда катта ашула каби касбий мусиқа жанрлари назарда тутилади. Меҳнат кўшиқлари, аллалар, ёр-ёрлар, йиғи-йўқлов кўшиқлари каби турли урф-одатлар ва маросимлар боғлиқ бўлган фольклор кўшиқларнинг яратувчилари, ижрочилари ва тингловчилари шу маросим иштирокчилари бўлиб, уларнинг ижролари катта мусикий истеъдод ва иқтидорни талаб этади. Аммо мумтоз касбий ёки устозона мусиқа жанрларига мансуб мусиқа намуналари ўзининг шакл тузилиши, мавқеи, ҳажмининг катталиги, ривожланганлиги, усуллариининг мураккаблиги, куй ёки ашула диапазонининг кенглиги, уларда асосан аруз вазнидаги ғазалларнинг ишлатилиши, оҳанглар, нола ва қочиримларнинг мавжудлиги, авжи турк ёки зебопарии каби баланд авжларнинг ишлатилиши, уларни ижро этишда кучли ва баланд диапазонга эга бўлган овоз ҳамда зўр ижрочилик маҳорати талаб этилиши каби хусусиятлари билан оддий халқ куйи ва кўшиқларидан кескин фарқ қилади. Касбий мусикани оғзаки тарзда ўрганиш ва ўзлаштириб олиш учун иқтидорли шогирдлар 10-12 йил давомида устозларидан яқка тартибда амалий ижро сабоқларини олганлар. Устозлар турли туй маросимлари ва сайл томошаларига таклиф қилинганда, шогирдлари билан бориб, ўзлари ижрони бошлаганларидан кейин, устозликка номзод бўлиб турган тажрибали шогирдларига ҳам ижро навбатини бериб турганлар. Бу амалиёт шогирдларнинг даврада мустақил ижро этиш кўникма ва малакаларига эга бўлишларини таъминлашнинг муҳим усули бўлган.

Ҳозирги кунда анъанавий созанда ва хонандалар асосан консерватория, санъат ва маданият институти ҳамда коллежларида тайёрланмоқда. Институт ва университетлар-

нинг мусиқа бўлимларида эса умумтаълим мактаблари учун мусиқа муаллимлари тайёрлаш назарда тутилган. Умумтаълим мактаблари мусиқа маданияти дарслари ўқув дастурлари ва дарсликларига анъанавий мусиқа намуналари киритилганлиги сабабли, мусиқа муаллимлари тайёрлаш ўқув жараёнида ҳам “Анъанавий ва халқ кўшиқчилиги” фани орқали талабаларимиз мусикий меросимизнинг айрим ёрқин намуналарини ўрганмоқдалар. Бироқ, мазкур ўқув фанининг дастурини кўздан кечирганимизда мақом, мумтоз ашула ва халқ мусиқа ижодининг бошқа намуналари рўйхатида дoston ва катта ашула каби анъанавий касбий мусиқа жанрларини ҳам, улар ҳақида бирор маълумот бериш, ёки айрим намуналарини тинглаш талабани ҳам учратмадик. Муҳим тарбиявий аҳамиятга эга бўлган бу касбий мусиқа жанрлари дастур тузувчиларининг эътиборларидан четда қолганга ўхшайди. Булажак мусиқа ўқитувчилари анъанавий мусиқа ижрочилиги ҳақида тасавурга ега бўлиш, унинг тарихий, назарий ва амалий асосларини мусиқа тарихи, анъанавий ва халқ кўшиқчилиги, вокал ижрочилиги, чолғу ижрочилиги ва бошқа дарслар жараёнида ўрганадилар. Илгари амалий ижро дарслари яқка тартибда ўқитилганлиги сабабли мақом, мумтоз куй ва ашула каби мураккаб ва мукаммал мусиқа намуналари дастлаб аудио ёзуви ёки ўқитувчи ижросида тингланиб, сўнгра ҳар бир талабага алоҳида ўргатилар эди. Ҳозирги кунда бу асарларни ўрганиш жараёни умумий гуруҳ дарсларида кечаётганлиги сабабли, талабаларнинг овоз диапазони (тенор, баритон, бас, сопрано, алт), йиғитлар ва қизларнинг овоз тембри хусусиятларини ҳисобга олиб, ҳамнафаслик асосида кичик гуруҳларда пухта ўргатишнинг имкони бўлмаяпти. Моҳир устозларнинг ижроларини ёзиб олиб тинглаш, асарларни нотага ёзиб олиш ва унга қараб ўқиш имкониятлари бўлмаган узоқ ўтмишда шогирдлар жуда кўп вақтларини асарларни ёдга олиб, уни ёддан чиқмаслиги учун доим машқ қилиб туришга сарфлаганлар. Маълумки, битта асарни бир неча бор қайта қайта ижро этганда, ижроларда қандайдир унчалик сезилмайдиган ўзгаришлар бўлиши мумкин. Уларни ёзиб олиш ва таққослаш асосида аниқлаб бўлади.

Адабиётлар

1. Ал Фаробий “О Классификация наук” в книги музыкальная эстетика стран Востока М: Музыка 1967 – 261 ст.
2. А. Фитрат “Ўзбек классик музыкаси ва унинг тарихи” Тошкент. 1993 йил. 53 бет.
3. Одил Юнусов Science and Education 2020 ЎЗБЕК МИЛЛИЙ САНЪАТИНИ ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИНГ ОНГИГА СИНГДИРИШ ЙЎЛЛАРИ 304-306 бетлар.
4. Одил Юнусов ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОЕ ПОКОЛЕНИЕ-УСЛОВИЕ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.
5. O Yunusov, Z Jondorova Academic research in educational sciences 2 (1) ўзбек мусиқа фольклорининг ўзига хос хусусиятлари.

РЕЗЮМЕ

Ўзбек халқи анъанавий кўшиқчилигида ижрочилик услуби, ижрочилик мактаблари, анъанавий ижрода «Бинниги» ва «Гуллиги» услуби ва учинчи йўл бу «Ишками» услублари, Шунинг айтиб ўтиш керакки, Ўрта Осиёда ўрта асрлардан бери ривожланиб келаётган мусикий меросимизни нота ёзувлари номаълум эди. Ўзбек мусиқа асарларимизни халқ, ҳамда профессионал мусиқа асарларини етказиб беришнинг оғзаки усуллари таяниб келар эди. XIX асрга келиб ҳам Ўрта Осиё халқларининг мусиқа маданияти оғзаки усулда ривожланган кўшиқчилиги кўринишида мавжуд бўлганлиги ҳақида маълумотларга эга буладилар.

РЕЗЮМЕ

Исполнительский стиль в традиционных узбекских народных песнях, исполнительские школы. В традиционном исполнении это стиль «Бинниги» и «Гуллиги», а третий путь - стиль «Ишками». Следует отметить, что нотная запись нашего музыкального наследия, которая развивалась в Средней Азии со времен средневековья, было неизвестно. Узбекская музыка была основана на устных методах передачи народной и профессиональной музыки. Даже в XIX веке музыкальная культура народов Средней Азии существовала в форме устно разработанных песен.